

Ярослав КОЗАЧОК
доктор філологічних наук, професор,
проректор, завідувач кафедри журналістики
Національного авіаційного університету

УДК 82.09(45)

Публіцистика Миколи Костомарова в сучасному ідейному, естетичному та освітньому дискурсах

У статті аналізуються окремі публіцистичні праці видатного мислителя XIX століття Миколи Костомарова, присвячені проблемам становлення української національної культури, утвердження її місця в європейському естетичному контексті, а також освітнім його поглядам. Акцентується увага на актуальності висунутих ним концептів у наш час.

Ключові слова: культурна ідентифікація, націєтворчий вектор, суспільна діагностика, публіцистика, феномен, пролонгація, перлокуційний ефект, духовність, сакральна антропологія, дискурс, глобалізація.

Творчість Миколи Костомарова – етапне явище в історії становлення національної духовної культури українського народу. Він розробляв її науково-теоретичні основи, спричинився до багатоаспектного розвитку як письменник і публіцист упродовж десятиліть – від доби романтизму 30–40-х рр. і до періоду панування позитивізму 70–80-х рр. XIX ст. Костомаров заклав, обґрунтував і розробив основоположні позиції української філософської, суспільно-історичної та естетичної думки, розкрився як визначний полігістор, залишив непроминальний слід у соціології, історіософії, культурології, національній історії, художній літературі, літературній критиці, полемічній та публіцистичній літературі, журналістиці, освіті та педагогіці. Він належав до таких багатогранних мислителів, які, як слушно підкреслює М. Яценко, “намагаються обняти духовним зором усю багатоманітність життя свого народу, прилучитися до розвитку його творчого духу, примножити його сили в боротьбі за суспільний прогрес і національний розвиток” [1, с. 5].

Залучення світоглядних позицій та громадянської практики М. Костомарова до сучасного процесу державотворення актуальне тому, що вкотре залишаються гострими, застері-

гають мислячі сучасники, зокрема О. Пахльовська: “вкрай ускладнена і фактично найперша проблема, яка потребує всебічного аналізу та максимально активної діагностики – це проблема національної, політичної та культурної ідентифікації України і – тісно пов’язана з нею чи, власне, похідна від неї, – проблема національної атрибуції фактів української культури” [2, с. 62]. Тісно пов’язана з нею та особливо гостра – національної ідентифікації українців, чи не половина яких знаходиться поза межами власної держави. Ця половина в епоху глобалізації та руйнування замкнутої економіки має стійку тенденцію до збільшення. Спостерігаючи цей процес, в останній чверті минулого століття видатний український філософ-публіцист у Канаді Роман Рахманний (Олійник) поставив перед сучасниками болюче питання, чи не судилося українцям – спадкоємцям довговічної культури та політичної історії – розплистися в сірій безликій масі? Адже люди різних рас, національних і культурних середовищ прагнуть зберегти своє окремішне обличчя. Всі побоюються найбільшої небезпеки: що їхня ідентичність затреться в масі людей з однаковим сертифікатом державного громадянства. Він уважав, що найстрашніше і найважче – “помирати без обличчя людиною, на надгробній плиті якої можна б тільки почепити сертифікат громадянства з його порядковим номером” [3, с. 216]. Попри публіцистичну загостреність думки, мусимо погодитися зі значно посиленою її актуальністю в умовах глобалізації.

Відповіді на ці питання, як і на багато інших, не менш актуальних, знаходимо в М. Костомарова. Мислитель, учений, письменник, публіцист заклав основи багатьох наук, насамперед фундаментальних. Як соціологу (в ширшому розумінні) йому належить новий погляд на націю як духовну спільноту, а не становий конгломерат. В обсяг поняття “національна спільнота” він увів народ – як найрепрезентативнішого виразника духовної сутності етносу, його ідентичності, обґрунтував значення духовної єдності як основного чинника етнотентальності. Мислитель-історіософ Костомаров науково уформував і художньо “олітературив” принципово нове наукове розуміння народу як головного суб’єкта історії, присутність якого в тих чи інших історичних подіях робить їх знаковими, створив нову наукову теорію народності історії. Костомаров-соціолог започаткував дослідження духовної спадщини українського етносу в синкретичному поєднанні його матеріальної культури, народної словесності, моральних засад та етичних норм, інших важливих аспектів життя народу. Публіцистичний доробок ученого, виразно актуальний дотепер, прикметний зарядом полемічної пристрасності, морально-етичним ядром християнського світогляду, наскрізною присутністю авторського “Я”, культивуванням інтерактивних, зокрема белетристичних, способів увиразнення.

Самореалізація Костомарова-мислителя розпочата серед наукового та творчого клімату харківських романтичних Пропілеїв, продовжена в дискурсі “київської романтики” (Д. Чижевський), європейського впливу німецької ідеалістичної філософії. Та найбільший вплив на її прикметність мала увага до “живих літописів” – народної словесності як своєрідного коду самого духу всіх епох його тривання. Вже з ранніх художніх самовиявів молодий адепт української ідеї стає її протектором-оборонцем у мертвотних обставинах імперської опресії. Новаторська розробка тем, мотивів, сюжетів, жанрів у перших наукових працях, поетичних збірках характеризується антидеспотичною ідейністю, політичним радикалізмом. Це проявилось вже на початку його наукової, художньої та публіцистичної діяльності. Для творчості М. Костомарова характерні: збагачення “рухомої естетики” романтизму теоцентричними й іншими позараціональними факторами, перспективна взаємодія історичного факту і художнього домислу, опертя на набутки внутрішньо-літературної традиції – від українського бароко до просвітницького реалізму й передромантизму. Він одним із перших творив естетично свіжу парадигму інтелектуальної літератури та художньо уяскравленої публіцистики. Йому властиве піонерне збагачення жанрово-композиційних, стильових моделей української романтичної поезії, прози та дра-

матургії, піднесення культури літературного фольклоризму. Якщо визначати модернізм як постійне прагнення нових горизонтів, інтелектуальні рухи, ідеологічні напрями й тенденції, перспективні соціоекономічні напрями й цілі, то творчість М. Костомарова можна з певністю зарахувати до такої, що стояла біля його витоків у національному мислительному та естетичному просторах. Намір творення модернізму, на думку С. Павличко, в ХІХ ст. не вдався. Але експеримент проявився в розширенні ідейних та жанрово-тематичних овидів, “супроводжувався критичними статтями, полемікою в періодиці, роздумами письменників, які виявлялися в їхніх листах, щоденниках, публічних виступах, нарешті в самих творах. Намір не здійснився, але він породив певний дискурс модернізму” [4, с. 20]. Ґрунт для цього дискурсу одним із перших закладав М. Костомаров.

Наскрізним ідейним ферментом усього творчого здобутку М. Костомарова стали: глорифікація духовності українського народу, ідеологічний характер опрацювання сюжетів із історії, традиційного побуту українського народу, концептуальне волелюбне опрацювання інонаціональних мотивів, піднесення ідеї толерантності в співжитті народів та права кожного на самобутність. Наскрізна домінанта писань Костомарова – заперечення імперського устрою як найбільшого суспільного й морального зла. Противагою йому бачив митець вільнолюбно-демократичний характер українства, естетику його духовних та християнських виявів. М. Костомаров творив ноосферу духовного єднання нації і у спосіб взаємного зближення літературної та фольклорної художніх систем, інкорпорування традицій народнописенної творчості в естетику й поетику літературних творів. З огляду на перманентну незавершеність багатьох зазначених проблем, спадщина М. Костомарова залишається вектором мислення, джерелом відповідей на них у сучасних умовах.

Індивідуальний ідейно-естетичний феномен М. Костомарова, мислителя і митця, полеміста, формувався на тлі тогочасних суспільних подій, у дискурсі прогресивного європейського мислення, як і синхронно-діахронного розвою українського письменства. Для нього характерні пошуки духовних параметрів мислення, доглядання їх в історичному минулому українства та спроби втілення в сучасне йому суспільне мислення. Звідси – наскрізний антитоталітарний дискурс у слов’янофільських векторах раннього федеративного республіканізму, антитетичний російському панславізму. Історичні паралелі з сучасними суспільними тенденціями розкривають перспективність мислення М. Костомарова, а його спадщина постає в цьому світлі живильним ферментом активізації процесів націєтворення.

Об’єднуюче начало усієї творчої конструкції М. Костомарова – концепція духовності народу, оживаючої нації з перспективами досягнути ширші світові простори, по-стати в своїй національній ідентичності наріжним каменем у духовній будові європейської спільноти. Ще в ранній книжці поезій “Вітка” М. Костомаров розкрився як один із найперших речників власне соборницького відчуття “одності” рідної землі й усеукраїнської родини від “Сосни до Сяну”, від Карпат до Чорномор’я. Особливу актуальність, нагальну потребу такого творення в сучасних умовах доводити нема потреби.

У розбудові власної ідейно-естетичної концепції як літературної, так і науково-публіцистичної діяльності М. Костомаров спирався на розуміння духовної культури українства як головного вияву його самодостатності, розширював обмежені урядом функціональні межі цієї культури, розгортав творчу і громадську діяльність у націотворчому векторі. Він уформував історіософські, наукові та громадсько-політичні параметри націотворення на основі духовної єдності всіх станів українського соціуму, дбаючи про їх єднання у націю. В цьому виступив активним однодумцем Т. Шевченка, який художнім словом ці думки увиразнював, поширював у всенациональному просторі з проекцією на світове мислення, однаково доступне для всіх суспільних станів. Шевченко наповнював цей простір ідейною пристрасною, моральною силою правди як духовного джерела українського народу. Спадщина М. Костомарова становить органічну єдність із творчістю

Т. Шевченка, організовує як філософську систему, творить і виражає наукове підґрунтя її світоглядно-естетичної парадигми. Поруч із поезією Т. Шевченка праці М. Костомарова є найвищим досягненням української мислительно-естетичної думки в теоретико-полемічних і художніх шатах. Шевченко здійснив духовний подвиг, Костомаров – подвиг колосальної науково-публіцистичної праці, був своєрідним предтечею Шевченкового слова, готував ґрунт для його сприймання, адекватно осмислював поезію національного пророка, ставився до неї з пієтизмом. Паралелі цієї шляхетної сув'язі, скріпленої любов'ю до України й тривогою про її майбутнє, розкриті ще недостатньо. Їх глибше усвідомлення, уведення в сучасний дискурс суспільного мислення було б одним із каталізаторів його активізації. Ідеали й критерії істини складають лейтмотив науково-полемічної творчості М. Костомарова, визначають характер освітлення вченим історичних подій, вектор дошукування народної правди у їх трактуванні.

Актуальний характер світоглядних ідеалів та практичної діяльності М. Костомарова визначається тим, що вони формувалися в подібній до сучасності складній сув'язі тенденцій, породжених наслідками тривання підневільного становища України, неподоланою потребою національної самоідентифікації. Вони склалися на тлі державних, суспільно-політичних, етнічних протистоянь, у дискурсі незжитих світоглядно-філософських суперечностей, схожих за характером до сучасних, а де в чому – до краю загострених. Багато аспектів тривання українства і його майбутнього сьогодні набувають увиразнення як через тривалу табуйованість, так і з причини посиленних впливів посталою в XIX ст. соціального нігілізму, далекосяжні наслідки якого М. Костомаров передбачив одним із перших, тому виступав проти нього особливо пристрасно.

Боротьба М. Костомарова за утвердження самодостатності українства відбувалася саме на тлі зародження прагматичного соціального позитивізму, апогей якого сьогодні видається тривожно загрозливим щодо наслідків руйнування духовності в світових масштабах. М. Костомаров передбачив їх ще в початках протистояння матеріалізму з ідеалістичною філософією, на тлі засилля соціалістичних ідей, які провокували цей позитивізм у найбільш деструктивних суспільних формах. Він ставив протиположною цій тенденції духовність людини, вільнолюбство й прагнення свободи як генетичні риси демократизму, толерантності українства, його моральних принципів й органічної релігійності. Паралелі із нашою сучасністю особливо дошукувати не доводиться, як і доводити позитивний характер поглядів М. Костомарова та потребу їх актуалізації в новітніх умовах утвердження державності. Проблема протистояння матеріального й духовного постала сьогодні не менш гостро, ніж у XIX ст. Р. Рахманний писав про тисячу й одну перешкоду на шляху Сізіфова зусилля багатьох сучасних батьків щодо морального виховання своїх дітей в умовах засилля прагматизму: "... вони котять великий камінь на круту гору, пробують виростити своїх дітей на зрілих людей з українським духовним обличчям, а той камінь скочується помалу назад, на вихідне місце, а то й далі" [5, с. 217].

Відомо, що саме в початку 70-х років в Росії почала набувати популярності позитивістська філософія, нігілізм мислення й поведінки. Вже помежів'я XIX і XX, а особливо XX і XXI віків до краю цю проблему загострило. Повзучий практицизм, раціональне міщанство чинять усе більший наступ на духовність. У розумінні загрози войовничого матеріалізму М. Костомаров стояв на позиціях національної філософської школи з її християнською пуантою. Ця школа складалася в 20-50-і роки XIX ст., її фундаментом було сприймання світової філософії крізь призму християнського умоспоглядання, властивого українству. Наріжні поняття національної традиції в цій школі – дух, душа людини. М. Костомаров у наукових дослідках та художній практиці наполягав на особливому характері релігійності українців. У 1860 р. в листі до редактора журналу "Колокол" О. Герцена він представляє Україну материком високої духовності, поетизує її національний

спосіб життя як політичну цінність, що протистоїть самодержавному деспотичному началу. Уславлення духовності українського народу – наскрізний вектор світогляду, способу мислення й усієї спадщини М. Костомарова. Вільнолюбство українців, цілковите несприйняття будь-якої тиранії пояснює він саме їх високою духовністю.

У дослідженні сучасниками поглядів М. Костомарова досі не надавалося належного значення тій обставині, що він був глибоко віруючою людиною й практикуючим християнином. Органічна, не формальна релігійність, яку він бачив домінантою моральності, багато в чому визначала основи його філософських поглядів і характер поведінки. Вся багатогранна творчість М. Костомарова свідчить про пошуки джерел цілісного універсального світогляду крізь призму світоглядного споглядання віруючої людини та моральних констант, вільних від соціального раціоналізму, вузького прагматизму, світогляду цілісного знання і цілісного життя. Основу цих пошуків складала глибоко сприйнята М. Костомаровим і належно оцінена філософія Г. Сковороди з його новою духовною картиною світу. В ученнях теоретиків українського романтизму, в оточенні яких формувався М. Костомаров, ця філософія набувала системних основ і національної компоненти. Тенденції матеріалістичної європейської думки М. Максимович, О. Новицький, А. Метлинський, О. Бодяньський та інші намагалися узгодити з національною традицією мислення, наблизити натурфілософію до висвітлення божественного. М. Максимович, зокрема, в цьому дусі узгоджував двоїстість (тварність і божественність) людського світу з сонцесяйним сходженням духу. Для теоретиків українського романтизму загалом характерні пошуки початкових потенцій втілення сутнісного буття, праоснови, яка об'єднувала б у собі духовне й матеріальне. Вони прагнули узгодити вірування й мислення в єдину універсальну систему (теогонію) як пантеон божественних парадигм з їх ієрархією понятійних сходжень. На думку теоретиків романтизму (О. Новицький), усі філософські сентенції народжуються саме з божественної тріади: істина – добро – краса. Вона основоположна у вираженні всіх станів людського духу. Ця тріада вічна, не залежить від часу й обставин, це постійне, невичерпне джерело творчості. Дослухаючись до свого серця, митець має інтуїтивно охопити думкою прекрасне.

Опираючись на засади цієї тріади як основного набутку теогонії романтиків, М. Костомаров дошукує в духовній історії простоліду прихованого сакрального змісту і виявляє його в актах усіх попередніх епох. Він проектує яскраві спалахи-вияви цього змісту на сучасне йому становище народу, добачає в них джерела майбутнього кращого й достойнішого тривання. Його уформована на цій позиції наукова творчість, як і пошуки М. Максимовича, О. Бодяньського, П. Куліша, “не проста історіографічна праця, але – сакральна антропологія” [6, с. 324], – вважає Т. Бовсунівська.

У світлі цієї антропоцентричної ретрансляції М. Костомаровим духовної історії народу аморально трагічним постає ХХ ст. з його гекатомбами людських жертв. Жалогідними бачаться школярські спроби “переписування” історії, як і новітні прагнення оживляти в ній головним чином видатних героїв чи піддавати осудові діяння “антигероїв”. Не зникає потреба засвоєння саме методи Костомарова-романтика-вченого, де константа – пильна увага до духовності народу в особливі історичні періоди. Актуальний і сьогодні провіденційний характер його поглядів, їх перспективна розпростореність у новітню парадигму мислення з її “педальованим” емпіричним поклонінням псевдоавторитетам, упованням на владу й силу, незжитою акцентуацією й дошукуванням ролі героїв та соціальних подій в історії, оцінкою їх із позицій сучасної ідеології, а відповідно, й перманентною переоцінкою. В цьому дискурсі, а не шляхом декларацій ідеалів і постатей знов і знов постає потреба виокремити історію українського народу з лона її злютованої і сфальшованої спільності з офіційно-державницькою історією російської імперії. Досвід М. Костомарова в цьому плані не має аналогів, а стійка послідовність гідна знайти продовження в сучасності.

Погляди М Костомарова, іманентно наскрізно присутні в його наукових працях, полемічній публіцистиці, а часто й прямо висловлювані, заперечували всезагальність тогочасної офіційної тріади “Бог – царь – отечество”, її антинародну сутність. Зрозумілою була реакція як провладних істориків, так і самої влади. І в цьому плані громадянська сміливість М. Костомарова, гідна наслідування сучасниками, ще не оцінена. Панує незжитий стереотип його уявних хитань і пристосуванства, ретроградства тощо. Гострі, часом болючі його висловлювання щодо окремих осіб, характеристика часткових подій потрактовуються як загальний напрямок мислення саме з причини поверховості сприймання й розуміння ширшої картини обставин. Початок таких уявлень покладено антагоністами М. Костомарова. Продовження вони знайшли в пізнішій практиці підрадянських критиків, які в унісон підхопили й тенденції оцінок і висновків, і практику перенесення суперечок у політичний дискурс, і поліційні доноси під виглядом полеміки. На жаль, такі оцінки закріпилися надто міцно й серед окремих його однодумців, а далі стали стереотипами. Головна з причин – поверховість знань, невміння цілісно охопити всього монументального корпусу його писань, оцінити їх загальне значення, відокремивши часткове, викликане тактикою ведення полеміки у відповідних умовах, де часом треба було поступитися, вдатися до замовчування чи зважити на спосіб вислову. Майстерність Костомарова-полеміста, заґрунтовану на середньовічній традиції, сучасникам ще належить оцінити. Не виключені й моменти особистісного ставлення, як це буває щодо особливо визначних постатей, і політичні спекуляції, оцінки без урахування конкретних обставин, з позицій сучасного дискурсу, і багато інших факторів. Показовими щодо цього є думки С. Єфремова, який у межах однієї статті вмістив як глорифікацію діянь М. Костомарова, так і майже гнівний осуд його за “половинчастість позиції... млявість і малосилість” [7, с. 47], за те, що не займався конкретною (sic!) суспільною діяльністю. Зауважимо, що стаття С. Єфремова “Фатальний вузол”, опублікована в 1910 р., має своїм змістом характеристику постаті В. Короленка. Її загальний вектор належно спрямований проти поглинання російським революційним і культурним рухом кращих українських сил. Посилання на М. Костомарова було несподіване, алогічне й далеке від головної думки статті. До того ж Костомаров-росіянин був у цьому стосунку прикладом-навпаки. Амбіціозність і безапеляційність суджень С. Єфремова не тільки зруйнували логіку його мислення й зміст статті, а й призвели до спрощених і навіть перекручених довільних оцінок постаті М. Костомарова. Однак, правдоподібно, саме вони сприяли виробленню найбільш стійкого деструктивного стереотипу, розтиражованого й розповсюдженого пізніше. М. Грушевський його спростовував: видав у 1919 р. збірку публіцистичних писань М. Костомарова з ґрунтовною передмовою, в якій належно поцінована цільність видатного публіциста й послідовного патріота. Майже століттям пізніше видатний мислитель сучасності Є. Сверстюк ствердив, що М. Костомаров не вмів говорити обережною напівправдою. Він одверто характеризував факти і явища методом зіставлення й протиставлення. Це робило його наукову полеміку й публіцистику невідпорно переконливою. Такий метод не тільки не зжив себе, але й постає актуальним у час аберації національного ідеологічного поля.

Глибокий характер мислення М. Костомарова особливо виразно постає на тлі суголосності з поглядами основоположника української філософської школи, найвидатнішого тогочасного українського філософа П. Юркевича, автора “філософії серця”, вихователя цілої плеяди російських та українських мислителів, прихильників гармонійного співіснування людини, природи і суспільства, противників насильницьких соціальних переворотів. Спадщину П. Юркевича нині активно публікують у Росії, куди свого часу видатного вченого-мислителя переведено (читай – ізольовано) з Київської духовної академії. В Україні численні рукописи й мізерно оприявлену частину праць філософа ще тільки починають освоювати. П. Юркевич у своїх поглядах стверджував єдність фізичного й духовного в людині на протигагу примату матеріального, що ви-

кликало особливий спротив тогочасних войовничих матеріалістів. Близькість поглядів Юркевича і Костомарова спостерігається, зокрема, в тлумаченні міфології як джерела й виразу філософії народу. Говорячи про міфологію первісних народів, П. Юркевич зазначав, що волелюбні начала етносу “мають своїм джерелом здатність “пояснювати явища зовнішньої природи не їх фізичним характером, що призводить до покори, а зі своїх внутрішніх, сердечних рухів: радості, скорботи, любові, страждання. Таким взагалі є значення міфології первісних народів, яка обіцяє їм краще майбутнє, подальший історичний розвиток. Міфологія є виразом серця і розуму, вона – характерна ознака здатності народу до історичного життя” [8, с. 69].

М. Костомаров і П. Юркевич у своїх запереченнях примату матеріалістичного мислення в загальноєвропейських і навіть світових масштабах. Свідченням цього є поява саме в цей період (1863 р.) праці французя Е. Ренана “Життя Ісуса”. В ній з особливою виразністю доказано можливість поєднання в одній особі духовного й фізичного з надзвичайно виразною перевагою першого. Саме це, вважає Е. Ренан, витворило з цієї постаті найвищий ідеал для людства на багато віків. Цей ідеал виявився наскільки потрібен людству, що забезпечив тривалість і силу християнства саме як морального вчення з його неубутною силою. Говорячи про Ісуса як реальну, живу людину з народу, Е. Ренан ставить його вище від усіх людей минулого й майбутнього за всесильність духу, його свободу, цілковите звільнення від будь-якої влади матеріального. Ідеал духу, вважає Е. Ренан, – найвище, що могла створити людина. Вищого не буде ніколи. “Він перший проголосив царство духу... Після нього залишається тільки розвивати ідеал” [9, с. 190].

Навколо тлумачення Е. Ренаном особи Христа велися і будуть вестися теологічні суперечки. Але незаперечною була й залишається незнищенна потреба людства в духовному ідеалі, духовних провідниках. Особливо за умови, коли в тоталітарних чи посттоталітарних суспільствах відбувалася й відбувається загрозлива контамінація категорій влади і релігії. З яскравою художньою переконливістю викрив це явище М. Костомаров ще в історичній хроніці “Кудеяр”. А ще раніше в хрестоматійній статті “Дві руські народності”, де увиразнив духовний характер вірування українців та їх натури, в якій не було нічого насильницького, нівелюючого, а церква мала роль провідника духовності. Згодом М. Грушевський говорив про церкву як “предмет особливої уваги й опіки української суспільності, zarazом покажчик її національної сили й значіння, пульс... її національного життя, її діяльної енергії” [10, с. 23]. Суголосно з думками М. Костомарова ці твердження звучать і сьогодні. О. Пахльовська підкреслює: “Українська церква... була могутнім фактором національної ідентифікації та диференціації української культури загалом. Тим більше, що вона, на відміну від російської, не була ідеологією, а була вірою, отже й форми її суспільного та культурного функціонування були інакші” [11, с. 67].

Саме духовний, а не ідеологічний характер вірувань українців, потребу активного залучення його до вирішення проблем державотворення слідом за М. Костомаровим підкреслює сьогодні видатний мислитель-дисидент Є. Сверстюк, безкомпромісний патріот, глибоко віруюча людина високого духовного мислення, який уміє охопити всю сув’язь гострих невіршених питань сучасності і висвітлити її з національних позицій. Він говорить про те, що релігійна традиція українців глибока, закорінена і в естетичні звичаї та побуту, і в глибинах підсвідомості. Вільний дух України йде від релігійності народу, який за всіх форм покріпачення й недолі ставав під захист Божий і тому зберігав свою духовну свободу. Українські мислителі, на його думку, – від Київської Русі і до Сковороди та Юркевича – це релігійні мислителі. А найбільші українські поети, починаючи від Шевченка, трималися біблійного ґрунту. Говорячи про Т. Шевченка, Є. Сверстюк наголошує на тому, що він задав українській літературі іншу висоту, повернув її лицем до вічних проблем духу. Релігійна традиція в українського народу була і є одним із чинників його незнищенності в страшному пеклі випробу-

вань протягом століть і в двадцятому особливо. Свідчення не знищеної духовності – масове звертання сучасників до Бога, пошуки відповідей на духовні питання саме в церкві. Часто таке звертання формальне через брак розуміння духовності чи вплив модних тенденцій. Не знаходячи іноді в середовищі інституційованого духовенства відповідей на духовні потреби, люди шукають інших наставників, натрапляють на лжевчителів. З'явилося багато охочих повести народ цим шляхом, вільно ведуться дискусії, творяться конфесії. Але часто то не духовні провідники сперечаються про кращий шлях для народу – то сваряться між собою “сліпі провідники сліпих”, як уважає Є. Сверстюк. Він акцентує потребу інтелігентів, які мають ґрунтовні знання, компетенцію в важливих питаннях і особливо духовність та моральні засади. Аналізуючи стан сучасної інтелігенції, Є. Сверстюк серед іншого і насамперед наголошує на її ролі у виробленні національного мислення на зміну стереотипно-імперському, подоланні комплексу провінційності й нижчеартості, антиукраїнських упереджень. Потрібна тут, вважає філософ, нарівні з християнськими переконаннями працьовитість у здобуванні знань, поінформованість, постійний інтерес до національних проблем, культура й особиста гідність. Головна перешкода на цьому шляху, особливо для інтелігенції, – недостатня поінформованість, низький рівень знань, відсутність уміння й потреби важкої наполегливої праці в їх здобуванні. Ступенем забезпечення державою поінформованості суспільства, а не рівнем соціальної забезпеченості, як уважає О. Забужко, “головним чином відрізняється демократичне суспільство від тоталітарного” [12, с. 13].

Інтелігенція в сучасних умовах перестала відігравати ту роль, яку традиційно відігравала з часу свого зародження в XIX ст.: творця ідей незалежності, служіння народові, поступу. Це був суспільний стан, який зберігав національні традиції, мову, релігію. Він втрачає досі найважливішу свою функцію: носія духовних цінностей. Її перебрали пов'язані з інтелігенцією групи, але такі, що не реалізують усіх її історичних значень: політики, клір, журналісти, різного роду групи фахівців. З інтелігенцією після виборів ніхто не хоче рахуватися. “Неміч сучасного інтелігента, оплачуваного з держбюджету, можна зміряти слабкістю держави. Масштаб його люті відповідає масштабів хаосу в суспільстві та туманній меті групи людей різної орієнтації, які з власної волі починають називати себе “політичним класом”, – стверджує польський публіцист Б. Бакула і продовжує: “Публіцистами витворена споживацька настанова переважаючої частини суспільства. За реальний вияв західної цивілізації, про яку марить, воно бере її міазми. Окресленням ролі міазмів у сфері духовної культури мала б займатися інтелігенція, а вона вже не суспільний активний суб'єкт творчості, а об'єкт маніпуляції” [13, с. 53].

Постать Костомарова-інтелігента, блискучого полеміста, його титанічна праця в царині властивих для інтелігенції завдань, глибина знань, з якою рахувалися ідеологічні противники і яку вимушено поважали навіть злобно налаштовані урядові кола, служить безперечним прикладом для сучасної інтелігенції, витісненої державою на маргінеси життя, загнаної в блогосферу, переважанням матрикулярної освіти над справжньою. Погляди Костомарова-християнина, за умови їх сприйняття й розуміння, допомогли б сучасним інтелігентам стати провідниками, дати віруючим орієнтири в їх пошуках дороги до храму. Особиста поведінка М. Костомарова в одержимому ставленні до знань навчила б справжньої, не поверхової праці. Приклад його діяльності на національній ниві сприяв би вихованню гордості за духовне багатство українства, європеїзм мислення – подоланню меншовартості й провінціалізму.

Як бачимо, параметри світогляду М. Костомарова сягали і сягають вищих, вічних форм суспільної організації українства. Зокрема це стосується такої галузі, як зіткнення прихильників радикальних суспільних змін “до основанья” та еволюційних, в основі яких – послідовна наполеглива праця з удосконалення людини. Ця проблема завжди перманентно залишається дискусивною. Свого часу саме неприйняття сліпих бунтів і революцій

як суспільних трагедій, а також особливого, патологічного атеїзму М. Чернишевського було причиною розходження М. Костомарова з останнім та радикально налаштованою інтелігенцією, зокрема редакцією “Современника”, хоча тривалий час журнал публікував статті М. Костомарова, а він довго перебував під великим впливом особистості М. Чернишевського після знайомства в Саратові. М. Костомаров слушно вважав, що радикалізм – породження поверхових знань, що призводять до викривлених поглядів на світ.

Відомо, що в нігілізмі та “пошлому лібералізмі” М. Костомаров звинуватив радикально налаштованих студентів, які показною суспільною активністю прикривали елементарне незнання навчальних дисциплін. Очевидно, наскільки ця проблема актуальна сьогодні, коли позитивізм суспільного мислення вичерпує себе в світовому масштабі, проявляючись у широкому спектрі негативних, навіть катастрофічних, явищ, а “майдаки заповнює молодь, що відбилась від традиції і не знає молитви” [14, с. 172]. Її легко можна заманити обіцянками та вміло грати на молодечих амбітних струнах. Від кінця ХХ ст. саме молодь була рушійною силою змін, чим дуже пишалася. Але чи знайдеться бодай одна зміна, якою у тривалій перспективі можна було б пишатися? Тобто цікавий власне процес самоутвердження, а не кінцевий позитивний результат від цього для молоді, а не для залаштункових інспіраторів. За таких умов проблема духовності людини не тільки залишається актуальною, але й набуває особливої гостроти. Вона опромінена поезією Л. Костенко, В. Барки, І. Калинця, в поглядах та віршах пізнього періоду М. Руденка, високого рівня есея Є. Сверстюка, що вражають ясних обширів мисленням і високою духовною пристрасною. У сучасній публіцистиці недостатньо таких мислителів, які б піднялися до пошуків світлої гармонії людини з вічністю, з Богом, наповнювали читачів гідністю за надбання національної культури. Мало публіцистів рівня Р. Рахманного, О. Пахльовської, В. Скуратівського, Р. Корогодського, О. Забужко, які дивують читачів не тільки світового рівня ерудицією, поінформованістю, рівнем розуміння та усвідомлення суспільних проблем, але й національною одержимістю.

Література й літературознавство – в борсаннях-пошуках модерних форм, теоретизуваннях навколо цього поняття, змішуваннях форми й змісту народництва з його домінантою вічних національних категорій, увагою до духовного світу людини, у “відхрещуванні” від духовності як ознаки вторинності й провінційності. “Наголошування духу, що у нас є традицією романтизму й народництва, передусім означає недооцінку, а то й багатоповерхової інституційності літератури, її норм та конвенцій, чим провінціалізує її” [15, с. 17], – стверджує сучасний теоретик літератури Г. Грабович, знаний репрезентатор модерного мислення, критик провінціалізму в українському естетичному просторі. Наслідком формальних теоретизувань літературної критики постала відірваність літературознавства від живого процесу естетичного творення, а сам художній простір заповнює потік белетризованої буденщини, дешевого гумору, змагання в брутальності неформальної лексики, цинізмі оголення фізіології, претензійної демонстрації власної моральної убогості. Публіцистика ж обертається навколо вузько міжпартійних суперечок, з-під багатослівного красномовства яких гостро визирає око того ж “повзучого прагматизму”, непогамованої економічної та матеріальної захланності, підміни вічних понять тимчасовими.

Завуженість і прагматизм мислення особливо позначаються на рівні мовного й мовленнєвого простору. Проблема його екологічної забрудненості сягає розмірів національної катастрофи. З безпощадною, але й безпомилною чіткістю діагностує Є. Сверстюк: якби з’явився твір, який точно відтворив мову різних верств українського населення, можна було б за час його читання посивіти. Нині, замість праці в поті чола, переважають нарікання на століття гноблення і заборон. Досвід ясного мислення, глибоких оцінок Костомарова-критика, чіткого національного вектора, панорамних обширів і полемічної пристрасності його публіцистики, наполегливе освоєння мови і боротьба за її права сьогодні особливо на часі. Не

випадково в епіцентрі полеміки публіциста звучить ствердження історичного й морального права українства на самодостатність насамперед через слово – акумуляцію духовної енергії народу, обстоювання мови як однієї з головних умов самого існування нації, боротьба за її рівноправне функціонування в складних суспільних реаліях.

Не менш актуальними постають і педагогічні ідеї М. Костомарова, його думки про освіту, як і приклад власного високого рівня освіченості, наполегливості в здобуванні знань, розумінні їх важливості для того, щоб у публіцистиці стати провідником прогресивної суспільної думки. Його ідеал педагога передбачав глибину знань, захоплення предметом, чіткість і логіку, майстерність викладу, повагу до аудиторії, особисту гідність, єдність переконань і поведінки. Від молоді він вимагав насамперед знань, які визначали б громадянську позицію і суспільну діяльність. Інакше її свідомістю будуть легко маніпулювати прихильники різних, особливо деструктивних, ідеологій, для яких політична мода і прагматичні інтереси складають антисуспільну й аморальну цілість. Ці переконання М. Костомарова були настільки в єдності з поведінкою, що спричинили відмову від улюбленої педагогічної діяльності, втрату гарантованого матеріального джерела. Жодна з цих позицій не застаріла. М. Костомаров залишається еталоном національно свідомого, професійно високого, морально досконалого педагога, до постаті якого – довгий шлях сучасного освітянина. Більшість освітніх проблем, інспірованих Костомаровим-публіцистом, до сьогодні не вирішені, незважаючи на безліч концепцій, перспективних і короткочасних програм та заходів.

Світоглядні основи М. Костомарова, сформовані в умовах загрози національному триванню, актуально проєктуються на негативи сучасних суспільних реалій, служать каталізатором їх подолання. Особливо це стосується справжнього подвигу його праці – творення з етнографічної маси гідної політичної нації, утвердження права українського народу з усім притаманним йому комплексом уявлень, звичаїв, культури і мови стати головним суб'єктом творення спільноти, гідної бути наріжним каменем світового духовного простору. М. Костомаров у публіцистичних працях досліджував історію українського народу насамперед на тій стадії, коли з максимальною повнотою розкриваються його основні ознаки як гарантія самого тривання, здобуття ним достойного місця в слов'янській і світовій спільноті. Цим його багатоаспектна й багатогранна творчість як цілісна ідейно-естетична єдність одночасно є невід'ємною й важливою складовою контексту сучасного суспільного, культурного та естетичного простору. Це зробить спадщину М. Костомарова також і школою для сучасної публіцистики, особливо щодо увиразнення самодостатності українства в умовах її перманентної загроженості, посиленої планетарною розсіяністю українства, загальною глобалізацією та затиранням слабших культур. Подвижницький труд М. Костомарова на до сьогодні не належно культивовано – полі публіцистики не нівелюється, а набуває все більш важливого значення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Яценко М. Т. М.І. Костомаров – фольклорист і літературознавець // М.І. Костомаров. Слов'янська міфологія : Вибрані праці з фольклористики й літературознавства. – К. : Либідь, 1994. – С. 5–43.
2. Пахльовська О. Проблема спадщини в українській культурі та форми її імперської експропріації // Оксана Пахльовська. Ave, Europa! Статті, доповіді, публіцистика 1989–2009. – К. : Унів. вид-во “Пульсари”, 2008. – С. 61–82.
3. Рахманний (Олійник) Р. Запитання на схилі гори // Роман Рахманний. Роздуми про Україну. – К. : Вид-во товариства “Просвіта”, 1997 – С. 215–224.
4. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. – К. : Либідь, 1999. – 446 с.
5. Рахманний (Олійник) Роман. Запитання на схилі гори // Роман Рахманний. Роздуми про Україну. – К. : Вид-во товариства “Просвіта”, 1997 – С. 217.

6. Бовсунівська Т. Григорій Сковорода й український романтизм / Тетяна Бовсунівська : Матеріали III Міжнародного конгресу україністів. Харків. – 26-29 серпня 1996 р. – К. : Обереги, 1996. – С. 317–325.
7. Єфремов С. Фатальний вузол // Сергій Єфремов. Вибране : Статті. Наукові розвідки. Монографії. – К. : Наукова думка, 2002. – С. 17–56.
8. Юркевич П. Історія філософських вчень про право і державу // Памфіл Юркевич. З рукописної спадщини. – К. : Видавничий дім “КМ Akademia”, університетське видавництво “Пульсари”, 1999. – С. 32–282.
9. Ренан Е. Життя Ісуса / Ернест Ренан ; [переклад, передмова і примітки О. Лігостової] . – К. : Київська організація Спілки журналістів України, 1992. – 196 с.
10. Грушевський М. Культурно-національний рух на Україні в XVI–XVII віці / Михайло Грушевський. – Київ, 1919. – 241с.
11. Пахльовська О. Старт з руїн космодрому // Оксана Пахльовська. Ave, Europa! Статті, доповіді, публіцистика (1989-2009). – Київ : Університетське видавництво “Пульсари”, 2008. – С. 61–82.
12. Забужко О. Інформація для бідних / Оксана Забужко // Репортаж із 2000-го року. – К. : Факт, 2001. – С. 11–13.
13. Бакула Б. Польська інтелігенція : сучасність і спадщина попереднього періоду / Богуслав Бакула // Сучасність. – 2002. – №1. – С. 46–55.
14. Дорога до Христа і лабіринти // Євген Сверстюк. На святі надій : Вибране. – Київ : Наша віра, 1999. – С.171–184.
15. Грабович Г. До історії української літератури / Г. Грабович. – К. : Основи, 1997. – 604 с.
17. Сверстюк Є. Народження української інтелігенції // Євген Сверстюк. На святі надій : Вибране. – Київ : Наша віра, 1999. – С. 208–217.

Ярослав Козачок

Публицистика Николая Костомарова в современном идейном, эстетическом и образовательном дискурсах

В статье анализируются отдельные публицистические работы выдающегося мыслителя XIX века Николая Костомарова, посвященные проблемам становления украинской национальной культуры, утверждения ее места в европейском эстетическом контексте, а также на современные ему проблемы просвещения. Акцентируется внимание на актуальности выдвинутых им концептов в наше время.

Ключевые слова: культурная идентификация, ницетворческий вектор, общественная диагностика, публицистика, феномен, пролонгация, перлокуционный эффект, духовность, сакральная антропология, дискурс, глобализация.

Jar. Kozachok

Journalism by Mykola Kostomarov in the modern ideological, esthetical and educational discourses

The article examines some journalistic works of the prominent thinker of the nineteenth century Nicholas Kostomarov, dedicated to the problems of formation of Ukrainian national culture, strengthening its position in the European aesthetic context and his educational views as well. The focus is made on the topicality of the concepts that were put forward by him in our time.

Key words: cultural identification, vector creation of a nation, social diagnostic, journalism, phenomenon, prolongation, effect perlokutsynnyy, spirituality, sacred anthropology, discourse, globalization.